

ЗМЕСТ

ГОД ПЕРШЫ

Млын на Козелевых багнах	7
Адзінаццаць і адзін	13
Працаваць — не мёд лізаць	18
Уцёкі ў сне	23
Спадар з пеўневым пяром	28
Агылі, на жэрдку!	35
Знак Таемнага Брацтва	40
Памятай, што я — Майстар	48
Вол-Блашке з Каменьца	56
Вайсковы марш	64
Падарунак на памяць	74
Без святара і без крыжа	79

ГОД ДРУГІ

Згодна з традыцыямі і звычаямі млынарскае гільдыі	87
Мяккая зіма	94
Віват Аўгусту!	101
У святле велікоднае свечкі	109
Гісторыі пра Капяллюха	117
Як каня прадавалі	125
Віно і вада	133
Пеўневы бой	143
На краі рада	151

ГОД ТРЭЦІ

Кароль-маўр	159
На крылах	166
Спробы ўцёкаў	173
Снег на пасевы	179
Я — Крабат	186
Паміж небам і зямлёй	192
Нечаканыя адкрыцці	199
Праца не з лёгкіх	206
Султанаў арол	213
Колца з валасоў	222
Прапанова	230
На змене гадоў	237

ГОД ПЕРШЫ

МЛЫН НА КОЗЕЛЕВЫХ БАГНАХ

Было гэта пасля Новага году, перад Трыма Каралямі. Крабат, хлопчык чатырнаццаці гадоў, змовіўся з двума лужыцкімі хлопчыкамі-жабракамі, і хоць Яго Найвялебнейшая Міласць курфюрст Саксонскі пад пагрозай кары забараніў на землях Свае Яснавяльможнасці ўсялякае жабрацтва і бадзяжніцтва (на шчасце, суддзі ды іншыя службоўцы не трымаліся таго загаду празмерна сур'ёзна), малыя ў строях Трех Каралёў сноўдалі пад Гёберсвердай з адной вёскі ў другую. Саламяныя вянкi на шапках зрабіліся каронамі, а адзін з хлопчыкаў — вясёлы малы Лобаш з Маўкендорфа — граў караля-маўра і штора-ніцы цалкам вымазваўся пячной сажай. Горды сабой, ён нёс спераду Бэтлеемскую зорку, якую Крабат прыладзіў цвіком да даўгой жэрдкі.

Хлопцы заходзілі на падвор'е, Лобаш станавіўся спа- між сябрамі, і тады яны заводзілі спеў «Асана, Сыне Да- відаў!». Сказаць праўду: Крабат проста адкрываў рот, бо ў яго акурат ламаўся голас. Астатнія ж Вялікасці спявалі грамчэй, каб ніхто нічога не заўважыў.

Пад Новы год многія сяляне калолі свіней, таму спадароў Цароў з Усходу шчодрай рукой адорвалі дзе салам, а дзе і кілбасой. Часам перападалі яблыкі, арэхі і запечаныя слівы, іншы раз мядовы хлеб ці пірог на топленым тлушчы, анісавае печыва ці зорачкі з цынамонам.

— Ну, год распачаўся добра! — сказаў Лобаш увечары трэцяга дня. — Вось каб да самых Калядаў так!

— Было б няблага! — заківалі астатнія Вялікасці і ўздыхнулі.

Наступную ноч яны правялі на гарышчы кузні ля Пятровага гаю. Тут Крабату ўпершыню і прысніўся той дзіўны сон.

Адзінаццаць крумкачоў сядзяць на жэрдцы і ўзіраюцца ў яго. Ён заўважае на ёй вольнае месца, на левым яе канцы. Раптам чуецца голас. Хрыплы, ён даносіцца з ніадкуль і кліча яго па імені. Адказаць Крабат ніяк не асмельваецца.

— Крабаце! — даносіцца голас у другі раз... І ў трэці: — Крабаце!

Потым голас мовіць:

— Ідзі ў Чарнагорыцу, да млына. Не пашкадуеш!

Крумкачы падхопліваюцца з жэрдкі і пачынаюць каркаць:

— Слухайся голасу Майстра, слухайся!

Ад гэтага Крабат абудзіўся. «Чаго толькі не прыроіцца!» — падумаў ён, павярнуўся на другі бок і зноў заснуў. Назаўтра Крабат рушыў са сваімі спадарожнікамі далей, а згадаўшы крумкачоў, толькі засмяяўся.

Але ў наступную ноч сон паўтарыўся. Голас зноў зваў яго па імені, а крумкачы зноў каркалі:

— Слухайся голасу!

Гэта прымусіла Крабата задумацца. Ранкам ён папытаўся ў селяніна, у якога яны заначавалі, ці ведае ён вёску Чарнагорыца ці нешта падобнае.

Селянін прыгадаў, што недзе чуў гэту назву.

— Чарнагорыца... — разважаў ён. — Але! За Гоерсвердай, пры лесе, па дарозе на Ляйпэ: была вёска з такой назвай.

Наступным разам Тры Каралі заначавалі ў Вялікім Партвіцы. Крабату і тут прысніліся крумкачы і голас, які даносіўся з ніадкуль. Усё паўтарылася як у першы і ў другі раз. Таму Крабат вырашыў паслухацца. На досвітку, калі спадарожнікі яшчэ спалі, ён выслізнуў з адрыны. Ля весніц ён напаткаў дзяўчыну, якая ішла да студні.

— Перадай маім прывітанне, — папрасіў ён яе, — скажы, што мне трэба сысці.

У кожнай вёсцы Крабат пытаўся, куды ісці далей. Вечер сеяў снегам яму ў твар, праз кожныя некалькі крокаў даводзілася прыпыняцца, каб працерці вочы. У лесе пры Гоерсвердзе ён заблукаў і выйшаў да дарогі на Ляйпэ ажно праз дзве гадзіны. Толькі пад вечар ён дасягнуў сваёй мэты.

Чарнагорыца — вёска з выгляду нічым не адрозная ад іншых вёсак: абапал вуліцы доўгія шэрагі занесеных снегам хат і свіранаў, слупы дыму над дахамі, пара над кучамі гною, мычанне з хлявоў. Ад сажалкі даносіўся галас і смех, там дзеці коўзаліся на каньках.

Дарэмна Крабат выглядваў млын. Потым сустрэў на вуліцы нейкага старога з вязанкай галля за плячыма і спытаў у яго.

— Няма ў вёсцы ніякага млына, — адказаў той.

— А паблізу?

— Калі ты пра той... — дзед паказаў пальцам за плячо. — На Козелевых багнах, пры Чарнаводзе, стаіць адзін млын. Але... — раптам ён змоўк, быццам сказаў зашмат.

Крабат падзякаваў і пайшоў у кірунку, куды паказаў дзед. Праз некалькі крокаў нехта пацягнуў яго за рукаў. Ён павярнуўся — перад ім усё той жа дзед з галлём.

— Што такое? — спытаў Крабат.

Дзед наблізіўся і са спалоханым выразам твару прамовіў:

— Хлопча, я хачу цябе папярэдзіць. Не ідзі на Козелевы багны і да млына на Чарнаводзе таксама не падыходзь. Нячыста там...

Імгненне Крабат вагаўся, а потым пакінуў дзедка стаць і пайшоў з вёскі сваёй дарогай. Хутка сцямнела, трэба быць уважлівым, каб не згубіць сцэжку. Пахаладала. Крабат азірнуўся: у вёсцы, з якой ён выйшаў, тут і там запальвалася святло.

Ці не было б разумней павярнуць назад?

— Ды ну яго! — прамармытаў сабе пад нос Крабат і наставіў каўнер. — Маленькі я ці што? За паказ грошай не бяруць.

Крабат ледзь не навобмацак прабіраўся паўз засланы туманам лес, як натрапіў на паляну. Ён збіраўся ўжо выйсці з-пад дрэў, калі хмары на небе расхінуліся і паказаўся месяц. Усё навокал залілася яго халодным святлом.

Вось тут Крабат і ўбачыў млын.

Ён вырас перад хлопчыкам, згорблены пад снегам, цёмны і пагрозлівы, нібы люты звяруга, які пільнуе здабычу.

«Мяне ж ніхто туды не гоніць», — падумаў Крабат. Змахнуў з сябе страх, сабраў усю мужнасць і выйшаў

з лясной зацені на паляну. Цвёрдым крокам ён рушыў да млына. Дзверы аказаліся зачыненымі. Ён пагрукаў.

Пагрукаў раз, пагрукаў другі. Усярэдзіне нічога не зврухнулася. Сабакі не забрахалі, сходы не зарыпелі, ключы не зазвінелі — нічога. Крабат пагрукаў у трэці раз, аж костачкі пальцаў забалелі.

У млыне ўсё заставалася ціха. Тады хлопчык паспрабаваў націснуць на клямку. Дзверы адчыніліся, яны былі не на засаўцы. Крабат зайшоў у калідор.

Яго напаткалі глыбокая цемра і магільная цішыня. Але ў канцы калідора нешта слаба бліснула. Як водбліск адзінокага водбліску.

— Дзе святло, там і людзі, — сказаў сабе Крабат.

Ён працягнуў рукі ўперад і пакрочыў далей. Падышоў бліжэй і ўбачыў, што святло прабівалася праз прачыненыя дзверы на супрацьлеглым канцы калідора. Крабата ахапіла цікаўнасць, ён на дыбачках падкраўся да шчыліны і зазірнуў у яе.

Воку адкрылася чорная камора, асвечаная святлом адной толькі свечкі. Чырвонае свечкі. Яе паставілі на чэрап, што ляжаў на стале, які займаў сярэдзіну пакоя. За сталом сядзеў вялізны чалавек у чорным. Твар спалатнелы, нібы крэйдаі абмазаны. Левае вока мужчыны закрывала чорная павязка. Перад ім на стале — тоўстая кніга на ланцугу і ў скураной вокладцы. Мужчына чытаў.

Раптам ён падняў галаву і звёў позірк на дзверы, быццам убачыў за імі Крабата. Позірк працяў хлопчыка да самых костак. У вока нібыта нешта трапіла, выступілі слёзы, усё ў каморы размылася.

Крабат пацёр вока, і раптам халодная, нібы лёд, рука лягла яму на плячо. Холад прайшоў скрозь вопратку. Нехта прамовіў хрыплым голасам па-лужыцку:

— А вось і ты.

Крабата перасмыкнула, ён пазнаў голас. Абярнуўся і ўбачыў перад сабой таго самага мужчыну з павязкай на воку.

Але як ён тут апынуўся? Дакладна не праз дзверы.

Мужчына трымаў у руцэ свечку. Ён моўчкі агледзеў хлопчыка, а потым, выставіўшы падбароддзе ўперад, сказаў:

— Я — Майстар на гэтым млыне. Можаш стаць маім вучнем, мне якраз аднаго не хапае. Хочаш?

— Хачу! — пачуў Крабат свой адказ. Яго голас зрабіўся чужым, быццам зусім яму не належаў.

— Чаму цябе навучыць? Малоць зерне ці ўсяму астатняму таксама? — спытаў Майстар.

— Астатняму таксама, — адказаў Крабат.

— Згода! — млынар працягнуў яму левую руку.

У тое імгненне, калі яны ўдарылі па руках, у млыне глуха загуло і заракатала. Гул быццам выходзіў з глыбінь зямлі. Падлога нахілілася, сцены задрыжалі, бэлькі і вушакі скалануліся.

Крабат ускрыкнуў і захацеў уцячы: прэч, проста прэч адгэтуль! Але Майстар заступіў яму шлях.

— Млын! — крыкнуў ён, склаўшы далоні варонкай. — Млын працуе ізноў!

АДЗІНАЦЦАЦЬ І АДЗІН

Майстар даў Крабату знак ісці следам за ім. Ён моўчкі асвяціў хлопчыку стромкія драўляныя сходы, якія вялі на гарышча, дзе месцілася спальня для вучняў. Пры святле свечкі Крабат разгледзеў дванаццаць нізкіх тапчаноў з сеннікамі, шэсць тапчаноў з аднаго боку прахода, шэсць — з другога, побач з кожным — тумбачка і яловы зэдлік. На сенніках ляжалі скамечаныя коўдры, у праходзе — пара перакулёных зэдляў і параскіданыя кашулі з порткамі.

Выдавала на тое, што вучняў адразу з ложкаў паслалі на працу.

Толькі адзін ложкак стаяў некрануты. Майстар паказаў пальцам на вузел з вопраткай у нагах ложка.

— Твае рэчы! — ён адварнуўся і знік разам са свечкай.

Крабат застаўся адзін у цемры. Паволі пачаў распранацца. Сцягваючы з галавы шапку, кончыкамі пальцаў намацаў саламяны вянок. І праўда — толькі ўчора ён быў адным з Трох Каралёў. Як даўно гэта было.

Нават гарышча дрыжэла ад шоргату і грукату ў млыне. Шчасце, што Крабат дарэшты выбіўся з сіл. Толькі прылёт на сяннік — і адразу праваліўся ў сон. Спаў

як пшаніцу прадаўшы, спаў і спаў, пакуль яго не абудзіў прамень святла.

Прахапіўшыся, Крабат здранцвеў ад жаху.

Над ім схіліліся адзінаццаць белых постацей. У святле ліхтара яны пазіралі на яго: адзінаццаць белых постацей з белымі тварамі і белымі рукамі.

— Хто вы? — спалохана запытаў хлопчык.

— Хутка сам такім станеш, — адказаў адзін з прывідаў.

— Мы нічога табе не зробім, — дадаў другі. — Мы — чаляднікі млынара. Млынарчукі.

— Вас адзінаццаць?

— Ты — дванаццаць. Як цябе клічуць?

— Крабат. А цябе?

— Я — Тонда. Я тут за старасту. А гэта Міхал, гэта Мёртан, гэта Юрэк... — Тонда па чарзе назваў імёны, а потым сказаў, што на сёння досыць. — Спі далей, Крабаце. На гэтым млыне сілы табе яшчэ спатрэбяцца.

Хлопцы забраліся на свае тапчаны, апошні з іх задуў ліхтар.

— Дабранач! — і ўсе засалі.

На сняданак хлопцы сабраліся ў чалядні. Усе дванаццаць сядзелі за даўгім драўляным сталом і елі густую аўсяную кашу: адна міса на чацвярых. Галодны Крабат малаціў кашу за абедзве шчакі. Калі абед і вячэра будуць такія ж, як сняданак, то на млыне і жыць можна.

Тонда, стараста, быў статным хлопцам з густымі сівымі валасамі; аднак з выгляду яму нельга было даць і трыццаці. Тонда — а дакладней яго позірк — лучыўся строгай сур'ёзнасцю. Крабату з першых дзён захацелася яму даверыцца. Спакой і прыязнасць, з якой той ставіўся да хлопчыка, цалкам ім завалодалі.

— Спадзяюся, ноччу мы не дужа цябе напалохалі? — звярнуўся Тонда да хлопчыка.

— Не вельмі, — сказаў Крабат.

Пры святле дня прывіды аказаліся звычайнымі хлопцамі, як тысячы іншых. Усе адзінаццаць гаварылі па-лу-жыцку і на некалькі гадоў былі старэйшыя за Крабата. У позірках, якія яны на яго кідалі, адчувалася шкадаванне. Крабата гэта здзівіла, але ён не стаў пра гэта задумвацца.

Яго думкі займала вопратка, якую ён знайшоў на тапчане: рэчы ношаныя, але пашытыя быццам на яго. Ён пацікавіўся ў хлопцаў, адкуль яна ўзялася і каму раней належала. Але не паспеў ён задаць пытанне, як млынарчукі апусцілі лыжкі і звялі на яго сумныя позіркі.

— Я сказаў штосьці дурное? — спытаў Крабат.

— Не-не, — сказаў Тонда. — Вопратка... яна засталася ад твайго папярэдняка.

— А чаму ён больш не тут? — пацікавіўся Крабат. — Адвучыўся?

— Так... адвучыўся.

У гэту секунду дзверы расчыніліся. У чалядню зайшоў раз'юшаны Майстар, парабкі ўціснулі галовы ў плечы.

— Хопіць балбатні! — накінуўся ён на іх. І рэзка дадаў, скіраваўшы на Крабата свой аднавокі позірк: — Хто шмат пытае, той усіх збівае. Паўтары!

— Хто шмат пытае, той усіх збівае, — прамармытаў Крабат.

— Зарубі сабе на носе!

Майстар выйшаў з чалядні. «Бах!» — бразнулі за ім дзверы.

Хлопцы запрацавалі лыжкамі, але Крабату рэзка расхацелася есці. Ён разгублена ўтаропіўся ў стол, ніхто не звяртаў на яго ўвагі. Ці ўсё-ткі?

Падняўшы вочы, ён заўважыў, як Тонда зірнуў на яго і кінуў — ледзь прыкметна, але хлопчыку было дастаткова. Як добра, што на гэтым млыне ў яго ёсць сябар.

Пасля сняданку млынарчукі пайшлі на працу, Крабат разам з іншымі выйшаў з чалядні. У калідоры стаяў Майстар. Ён махнуў яму рукою:

— Пойдзем!

Крабат выйшаў за Майстрам. Свяціла сонца, было халодна, але без ветру, дрэвы пакрывала шэрань.

Майстар завёў яго за млын, там у зядняй сцяне былі яшчэ адны дзверы. Майстар адчыніў іх. Яны зайшлі ў засек, нізенькі пакой з двума маленечкімі ваконцамі, праз якія ад мучнога пылу нічога не было відаць. Мучны пыл пакрываў і падлогу, і сцены, а на дубовай бэльцы, якая вісела пад столлю, яго назбіралася ў палец таўшчынёй.

— Вымесці! — загадаў Майстар і паказаў на мятлу ля дзвярэй, потым пакінуў Крабата аднаго і сышоў.

Крабат узяўся за працу. Зрабіў пару ўзмахаў мятлой, і яго захутала густое воблака мучнога пылу.

«Гэтак не пойдзе, — падумаў ён. — Калі я вымяту ў адным месцы, пыл зляціцца ў іншым. Адчыню-ткі я акно...»

Вокны аказаліся забітымі звонку, а дзверы зачыненымі на засаўку. Можна было колькі заўгодна торгаць за клямку і біць у дзверы кулакамі: дарма, ён быў у пастцы.

Крабат узмакрэў ад поту. Мучны пыл склейваў валасы і вейкі, ад яго казытала ў носе і пяршыла ў горле. Усё як у бясконцым вусцішным сне: густыя аблокі мучнога пылу, як туман ці завіруха.

Стала цяжка дыхаць, Крабат стукнуўся лбом аб бэльку, закружылася галава. Можа, усё кінуць і здацца?

Але калі ён возьме і кіне мятлу, што тады скажа Майстар? З ім лепей не жартаваць, і не толькі таму, што тады на добры наедак можна не разлічваць. Крабат прымусіў сябе месці далей: з аднаго кута ў іншы, потым назад, без перапынку, гадзіну за гадзінай.

Здавалася, мінула цэлая вечнасць, пакуль урэшце нехта не прыйшоў і не расчыніў дзверы. Гэта быў Тонда.

— Выходзь! — гукнуў ён. — Абед!

Двойчы казаць не прыйшлося. Хлопчык хісткай хадой скіраваўся вонкі, кашляў, лавіў ротам свежае паветра. Стараста кінуў позірк у засек.

— Нічога, Крабаце, — паціснуў ён плячыма. — У самым пачатку ўсім так даводзіцца.

Потым прамармытаў некалькі незразумелых слоў і напісаў нешта рукой у паветры. Пыл у засеку ўзняўся, быццам з усіх шчылін і дзірак падзьмула ветрам. Белы слуп дыму вылецеў за дзверы — над Крабатавай галавой, у кірунку лесу.

Засек быў чысцютка вымецены — ані пыліначкі не засталася. Хлопчык ад здзіўлення вылупіў вочы.

— Як ты гэта зрабіў? — спытаў ён.

— Хадзем у хату, Крабаце, — замест адказу мовіў Тонда, — суп стыне!

ПРАЦАВАЦЬ — НЕ МЁД ЛІЗАЦЬ

Для Крабата настаў цяжкі час, Майстар бязлітасна завальваў яго працай.

— Крабат, куды ты дзеўся? У клець трэба знесці пару мяхоў зерня!

— Крабат, ходзь сюды! Зерне ў свірне — падгарнуць, але як мае быць — з-пад самага нізу, каб не прарасло!

— Крабат, ты ўчора прасяваў муку, а ў ёй шалупіння нямерана! Пасля вячэры перасееш, і пакуль не зробіш як мае быць, спаць ты ў мяне не пойдзеш!

Дзень пры дні працаваў млын на Козелевых багнах, і па буднях, і на выхадных, ад світання да змяркання. Толькі па пятніцах млынарчукі канчалі працу раней за звычайнае, а па суботах пачыналі на дзве гадзіны пазней.

Калі Крабат не цягаў зерне або не прасейваў муку, ён сек дровы, расчышчаў снег, насіў ваду ў кухню, чысціў коней і выграбаў гной з кароўніка — словам, працы заўжды хапала. Вечарам, кладучыся ўрэшце на свой сяннік, ён адчуваў сябе калесаваным. Паясніцу ламіла, муляла нацёртая на плячах скура, рукі-ногі ледзь не адвальваліся.

Крабат дзівіўся сваім таварышам. Падавалася, любая цяжкая праца на млыне была ім лягчэй за лёгкае, ніводны з іх не стамляўся і не скардзіўся. Каб хто спацеў ці запыхаўся!

Неяк раніцай Крабат расчышчаў дарогу да студні. Усю ноч не сунімалася завіруха, вецер пазамятаў усе сцежкі. Хлопчык сцяў зубы: пасля кожнага ўзмаху рыдлёўкі ў спіне нясцерпна калола. Тут да яго падышоў Тонда. Упэўніўшыся, што побач нікога няма, ён паклаў руку сябру на плячо.

— Трымайся, Крабаце...

Раптам хлопчык адчуў прыліў свежых сіл. Боль нібы ветрам здзьмула. Ён схапіўся за рыдлёўку і з падвоеным запалам памкнуўся ўжо кінуцца ў бой са снегам, але Тонда яго спыніў.

— Цішэй! Глядзі, каб Майстар нічога не заўважыў, — папрасіў ён. — І Лышка таксама!

Лышка, худы і даўгі, як штыкеціна, хлопец з вострым носам і касым позіткам, з першага дня не спадабаўся Крабату: ён падаваўся шпегам і даносчыкам, які пільнуе за кожным вуглом і з якім заўсёды трэба глядзець ва ўсе вочы.

— Добра, — пагадзіўся Крабат і пачаў удаваць, быццам кожны кідок рыдлёўкі каштуе яму неймаверных высілкаў. Неўзабаве на сцяжыне, быццам выпадкова, нахапіўся Лышка.

— Ну, Крабаце, як табе такая праца? Па смаку?

— А ты не ведаеш, якая яна на смак? — прабурчаў хлопчык. — Выпі гною — дазнаешся!

З тае пары Тонда часта падыходзіў да Крабата і цішком клаў руку яму на плячо. Да хлопчыка прылівалі

свежыя сілы, і тады нават самая цяжкая праца нейкі час давалася яму лягчэй.

Майстар з Лышкам пра гэта не вызналі, астатнія хлопцы таксама: стрыечныя браты Міхал і Мертан, моцныя і дабрадушныя як мядзведзі; рабы дасціпнік Андруш; Ганца, якога празвалі Валом за бычыны карак і абкарнаную чупрыну; Петар, які пасля працы бавіў час, выразаючы драўляныя лыжкі; майстра на ўсе рукі Стáшка, шпаркі як тхор і ўвішны як малпачка, якую Крабат бачыў даўней на кірмашы ў Каралеўскай Варце. Нічога не заўважылі ні Кіта, які заўжды хадзіў з такой мінай, нібыта яму скармілі фунт шавецкіх цвікоў, ні маўчун Кúба, а дурны Юрэк — пагатоў.

Юрэк, каржакаваты хлопец з кароткімі нагамі і пляскатым круглым тварам, абсыпаным рабаціннем, служыў на млыне крыху меней за Тонду. Млынар з яго быў аніякі. «Не хапае глуздоў, каб адрозніць муку ад мякіны», — усё пацвельваў з яго Андруш. Маўляў, як гэты няўклюд а Юрэк яшчэ не спатыкнуўся і не ўваліўся між жорнамі. Тут дзякуй толькі таму, што дурням заўжды шчасціць.

Юрэк даўно звывся з такімі жартамі. Ён цярпліва зносіў кпіны Андруша і пакорліва ўцягваў галаву ў плечы, калі Кіта пагражаў яму кулаком за нейкую дробязь. Калі астатнія млынарчукі яго разыгрывалі, прычым даволі часта, Юрэк толькі нявінна ўсміхаўся, нібы хацеў сказаць: «Ну што вам ад мяне трэба? Юрэк і сам ведае, які ён дурны».

Аднак весці гаспадарку глуздоў у яго хапала. Нехта ж мусіў даць рады і гэтай працы, таму ўсе задаволіліся, калі Юрэк узяў яе на сябе: ён кашаварыў, мыў, пёк хлеб, паліў у печцы, начышчаў падлогу і сходы, выціраў пыл, праў бялізну, прасаваў і рабіў усё астатняе па доме і кухні. Яшчэ ён глядзеў курэй, гусей і свіней.

Як Юрэк паспяваў усё перарабіць, для Крабата заставалася таямніцай. Аднак хлопцаў нічога не дзівіла, Майстар дык наогул ставіўся да Юрэка як да апошняга быдла. Гэта падавалася Крабату несправядлівым, і аднаго разу, прынёсшы ў кухню абярэмак дроў, за што Юрэк паклаў яму ў кішэню, прынамсі не ўпершыню, шматок кілбасы, ён не вытрымаў і спытаў:

— Не разумею, як ты ўсё цярпіш?

— Я? — здзівіўся Юрэк.

— Так, ты! — сказаў Крабат. — Майстар здэкеуецца з цябе, што проста сорам, а іншыя толькі смяюцца.

— Тонда не смяецца, — не пагадзіўся Юрэк. — І ты таксама.

— Хіба гэта нешта мяняе? — запырэчыў Крабат. — На тваім месцы я б не здаваўся. Не даў бы сябе ў крыўду, разумееш? Яны б у мяне пабачылі: і Кіта, і Андруш, і астатнія!

— Гм, — Юрэк пачухаў патыліцу. — У цябе, Крабаце, можа, і атрымалася б... Ты ж не такі дурань, як я.

— Ну тады ўцякай! — усклікнуў хлопчык. — Уцякай адгэтуль і знайдзі сабе лепшае месца!

— Уцячы? — на імгненне дурнаватая ўсмешка знікла з Юрэкавага аблічча, а на яе месцы заляглі расчараванне і стома. — То паспрабуй сам, Крабаце. Паспрабуй уцячы адгэтуль!

— А мне навошта?

— Ну так, — прамармытаў Юрэк, — табе не трэба. Спадзяюся, ніколі і не спатрэбіцца...

Са звыклай дурнаватай усмешкай ён засунуў яму ў іншую кішэню акраец хлеба, заківаў галавой і выштурхнуў за дзверы, так і не даўшы Крабату падзякаваць.

Крабат прыбярог хлеб і кілбасу на канец дня. Павячэраўшы, хлопцы неўзабаве ўладкаваліся ў чалядні. Петар дастаў нож і кавалак дрэва, іншыя пачалі распядаць розныя гісторыі. Крабат кінуў хлопцаў, падняўся на гарышча, пазяхнуў, лёг на сяннік і дастаў хлеб з кілбасой. Ён ляжаў на спіне, смакаваў пачастункі і міжволі згадваў Юрэка і іх размову ў кухні.

«Уцячы? — мільганула ў яго ў галаве. — Але ад чаго? Вядома, працаваць — не мёд лізаць, і каб не Тонда, цягнуў бы я гора. Але ежа тут добрая, еш — хоць заешся. Дах над галавой ёсць. Устанеш ранкам і ведаеш, што лажак да вечара нікуды не ўцячэ. Да таго ж ён цёплы, сухі, які-ніякі, а мяккі ды без клапаў і вошай. А чаго яшчэ жадаць колішняму жабраку?»

УЦЁКІ Ў СНЕ

Раней Крабату ўжо даводзілася ўцякаць: неўзабаве пасля таго, як летась ад воспы памерлі яго бацькі. Тады яго ўзяў да сябе мясцовы святар, каб малы, як той казаў, не загібеў. Крабат тады даў лататы, але не праз святара і яго жонку, якая заўжды марыла пра сына. Проста для такога, як Крабат, што столькі гадоў правёў у маленечкай вашывай халупе — у пастуховай хаціне пад Ёйтрыхам, — для такога, як ён, прыжыцца ў святаровай сям’і было надзвычай цяжка: добра паводзіцца ад ранку да вечара, не лаяцца, не біцца, хадзіць у белай кашулі, да чыстага мыць шыю і рукі, прычэсваць валасы, не бегаць голымі нагамі, чысціць пазногі. І быццам таго замала — яшчэ заўсёды размаўляць па-нямецку, а не палужыцку!

Крабат як мог стараўся прызвычаіцца тыдзень, другі, пакуль урэшце не ўцёк са святаровай сям’і і не прыбіўся да хлопчыкаў-жабракоў. Таму і тут, на млыне на Козелевых багнах, ён наўрад ці будзе векаваць.

«Але ж калі даваць драпака, то толькі летам... — вырашыў ён, праглынуў апошні кавалак і аблізнуў вусны. Вочы ўжо зліпаліся. — Пакуль яшчэ тыя паплавы зацвітуць, пакуль закалосіцца збажына на палях, заплёска-

ецца рыба ў млынавым ставе. Датуль ніхто мяне з млына не выганіць...»

Лета, зацвілі паплавы, закаласілася збжына, у млынавым ставе плёскаецца рыба. Майстар узняў крык на Крабата: замест таго каб цягаць мяхі, хлопчык прылёг у цяньку пад млыном і заснуў, тут яго Майстар і заспеў ды перацяў сукаватым кіем.

«Зараз я, хлапеча, выб’ю з тваёй галавы, як гэта — ляжаць белым днём і нічога не рабіць!»

Хіба такое сцярпіцца?

Зімой, калі сівер вые над палямі, Крабат, можа, і сцяў бы зубы. Але, відаць, Майстар забыў, што на дварэ лета!

Хлопчык рашае цвёрда: ні дня болей на гэтым млыне! Пракрадаецца ў хату на гарышча, хапае куртку і шапку, потым выслізгвае вонкі. Ніхто яго не заўважае. Майстар вярнуўся да сябе ў пакой, вокны завешаныя ад спёкі; вучні працуюць: хто ў клеці, хто на паставах. Нават Лышку не да Крабата. Але ў хлопчыка такое адчуванне, быццам за ім хтось цікуе.

Ён азіраецца і заўважае калматага чорнага ката, які ўтаропіўся ў яго з даху дрывотні. Раней тут такога ката не было. Аднавокага.

Крабат падхоплівае камень, шпурляе і праганяе ката прэч. А сам бяжыць праз вербалоз да млынавога става. Раптам у вадзе недалёка ад берага заўважае здаравеннага карпа. Ён звёў на хлопчыка свой аднавокі позірк.

Крабату не па сабе, ён хапае камень і запуская яго ў рыбіну. Карп паднырвае і знікае ў зялёнай тоні.

Вось Крабат ідзе ўздоўж Чарнаводы, да месца ля Козелевых багнаў, якое завецца Пусткай. Там ён на хвілю спы-

няеца ля Тондавай магiлы. Ён цьмяна згадвае, як адным зімовым днём яны хавалі тут свайго сябра.

Толькі ён успомніў намерлага, як знячэўку — так нечакана, аж сэрца заходзіцца, — да яго даносіцца хрыплае карканне. На крывой хвоі на краі Пусткі нерухома сядзіць вялізны крумкач. У яго таксама — хлопчыка аж перасмыкнула, калі пабачыў, — няма левага вока.

Цяпер Крабат разумее, хто гэта. Ён доўга не вагаецца і кідаецца наўцёкі: бяжыць, пакуль стае сіл у нагах, усцяж Чарнаводы, верх па цячэнні.

Калі ён спыняецца на імгненне, каб перавесці дух, то бачыць: у верасе паўзе вуж, шьціць, водзіць галавой і глядзіць на яго — адным вокам! Адно вока і ў ліса, які вызірае з зарасніку.

Крабат бяжыць далей і спыняецца на хвілю, каб аддыхацца, бяжыць і спыняецца. Пад вечар ён дасягае верхняга канца Козелевых багнаў. Калі ён выйдзе з лесу, то, пэўна, вызваліцца з-пад Майстравай улады. Ён хуценька апускае рукі ў ваду, абмывае лоб і скроні. Потым запраўляе кашулю ў нагавіцы, яна расправілася, пакуль ён бег. Падцягвае пас, робіць колькі апошніх крокаў і замірае.

Ён спадзяваўся ўбачыць шырокі поплаў, але замест гэтага трапіў на паляну; пасярод яе стаіць млын — такі спакойны ў вечаровым сутонні. На парозе чакае Майстар.

— Ну, Крабаце, — здзекліва вітае ён. — Я ўжо хацеў паслаць на твае пошукі.

Крабат палае ад гневу: чаму ўсё зрываецца? Назаўтра ён зноў збягае, гэтым разам на самым золку, нават дзень яшчэ не пачало, і ў процілеглым напрамку — паўз лес, цераз палі і паплавы, праз вёскі і хутары. Пераскоквае ручаі, прабіраецца праз твані, нідзе не затрымліваецца і не спыняецца. Не зважае ні на крумкачоў, ні на вужоў, ні на лісоў; не глядзіць

ні на рыб з катамі, ні на курэй з качкамі. «Хоць аднавокія, хоць двухвокія — а каб хоць і сляпыя, — думае ён. — Зараз мяне з панталыку не саб'еш!»

І ўсё адно напрыканцы доўгага дня ён зноў апынаецца перад млыном на Козелевых багнах. Гэтым разам яго сустракаюць вучні: Лышка — з'едлівымі кпінамі, астатнія — моўчкі і хутчэй са спачуваннем. Крабат на мяжы адчаю. Ён ведае, што мусіць здацца, але адганяе гэтую думку і той жа ноччу робіць яшчэ адну спробу — трэцюю.

Збегчы з млына атрымліваецца лёгка, а там кіруй сабе на Паўночную зорку! Колькі б ён ні спатыкаўся, колькі б гузакоў ні набіваў і дзе б ні падрапаўся: галоўнае — абы ніхто яго не ўбачыў, абы ніхто не наслаў на яго злыя чары...

Недзе наблізу гукае сыч, міма пралятае сава; неўзабаве ў зорным святле ён заўважае старога пугача: той сядзіць на суку блізенька — дакрануцца можна — і пазірае на яго правым вокам. Левага вока няма.

Крабат бяжыць далей, спатыкаецца аб карані і падае ў роў з вадой. Яго ўжо амаль не дзівіць, што на досвітку новага дня перад ім у трэці раз зноў паўстае млын.

Гэтай парой у хаце пакуль усё ціха, толькі Юрэк завіхаецца на кухні ля печкі. Пачуўшы яго, Крабат заходзіць на кухню.

— Твая праўда, Юрэку. Адсюль не ўцячы.

Юрэк дае яму папіць.

— Спярыша памыйся, Крабаце, — кажа ён і дапамагае хлопчыку сцягнуць мокрую, запэцканую крывёй і зямлёй кашулю, потым набірае гарлач вады і, схваўшы сваю звычайную тупаватую ўсмешку, кажа надзвычай сур'ёзна: — У цябе аднаго, Крабаце, нічога не атрымалася. Дык, можа, атрымаецца ўдвух? Давай у наступны раз паспрабуем разам, га?

Крабата абудзіў тупат ног — гэта млынарчукі падымаліся сходамі на гарышча да сваіх сenniкоў. У роце яшчэ стаяў смак кілбасы: відаць, ён праспаў зусім нядоўга, хоць у сне пражыў ажно два дні і дзве ночы.

Назаўтра раніцай выйшла так, што ён на колькі хвілін застаўся сам-насам з Юрэкам.

— Ты мне прысніўся, — сказаў Крабат. — У сне ты мне нешта прапанаваў.

— Я? — здзівіўся Юрэк. — Прапанаваў? Пэўна, тую яшчэ бязглуздзіцу! Плюнь і забудзься, Крабаце!

СПАДАР З ПЕЎНЕВЫМ ПЯРОМ

Млын на Козелевых багнах быў на сем жорнавых паставаў. Шэсць працавалі заўжды, а сёмы — ніколі, таму яны і празвалі яго мёртвым паставам. Ён стаяў у самым дальнім куце млынарні. Спярша Крабат думаў, што там адламалася лапатка на зубчатым коле, ці заклінавала прывадны вал, ці ў хадавой шасцярні якаясь непаладка. Але адным ранкам, падмятаючы пад стокам мёртвага пастава, ён заўважыў на масніцах купкі мукі. Прыгледзеўся: трохкі свежага мліва і ў жалабку, быццам пасля памолу яго не абабілі як след.

Няўжо ноччу на мёртвым паставе малолі? Калі так, то гэта адбывалася ўпотай, пакуль усё спала. Або гэтай ноччу адзін Крабат спаў непрабудным сном?

Ён прыгадаў, што іншыя млынарчукі з’явіліся сёння на сняданак з шэрымі тварамі і сінякамі пад вачмі, некаторыя цішком пазяхалі. Цяпер гэта падалося яму падазроным.

Поўны цікаўнасці, ён падняўся драўлянымі сходамі на памост, адкуль зерне мяхамі засыпаецца ў шырокі кош і потым самацёкам па нахіленых сценах трапляе

ў жолаб, па якім далей падаецца ў жорны. Калі такім чынам сыплеш зерне, цяжка нічога не прасыпаць. Але пад кош, як бы ні разлічваў Крабат, не ўпала ніводнага зярнятка. На памосце ляжала нешта іншае, што з першага позірку падалося жвірам. Хлопчык прыгледзеўся: тое аказаліся зубы... Зубы і аскепкі касцей.

Хлопчыка ахапіў жах, ён захацеў закрычаць, але горла не выціснула ні гуку.

Раптам за спінай з'явіўся Тонда. Відаць, Крабат не пачуў, як той да яго падышоў. Тонда ўзяў яго за руку.

— Што ты тут шукаеш, Крабаце? Хутчэй спускайся, пакуль Майстар цябе не заспеў. І забудзь, што бачыў. Чуеш мяне? Забудзь!

Ён звёў яго сходамі ўніз; і як толькі хлопчык адчуў пад нагамі цвёрдую падлогу млынарні, усё перажытае раніцай тут жа ў ім сцерлася.

У другой палове лютага ўдарылі моцныя маразы.

Штораніцы хлопцам даводзілася адбіваць лёд ад шлюза. За ноч, пакуль вадзяное кола прастойвала, на лапаткі намярзалі тоўстыя гузы лёду: іх таксама трэба было пасколваць, перш чым запусціць млын.

Але самай небяспечнай была намёрзлая вада пад млынавым колам. Каб яна не паспела яго скаваць, двое хлопцаў час ад часу мусілі спускацца да букты, каб разбіць наледзь — праца, ахвочых да якой ніколі не знаходзілася. Тонда пільна сачыў, каб ніхто не ўвільваў. Але ён сам спусціўся пад кола, калі надышла Крабатава чарга. Маўляў, гэта праца не для хлопчыка — яшчэ пакалечыцца.

Пагадзіліся ўсе, акрамя Кіты, які нешта прабубніў сабе пад нос, і Лышкі, які заявіў:

— Не, ну калі не глядзець, то пакалечышыся.

Выпадкова ці не, але акурат у гэты час дурны Юрэк ішоў міма карміць свіней: у кожнай руцэ па свіным вядры. Параўняўшыся з Лышкам, ён спатыкнуўся і выплюхнуў на яго памыі. Лышка вылаяўся, а Юрэк, ломячы рукі, пачаў клясціся, што сам бы даў сабе плескача за такую нягоду.

— Аёечкі! Падумаць толькі, як ад цябе гэтыя дні будзе смярдзец! І ўсё праз мяне... Аёечкі, Лышка! Прашу, не злуйся на мяне. А што цяперачкі даць бедным парсючкам?!

Гэтай парою Крабат з Тондам і астатнімі хлопцамі часта ездзілі сячы лес. Цёпла ўхутаня, яны ўтульна сядзелі ў снях, у жыватах ранішня каша, футравыя шапкі нацягнутыя на самыя вушы, і Крабат тады не зважаў ні на які мароз. Лепей не будзе, бадай, нават малому медзвездзянтку.

Хлопцы валілі дрэвы, там жа абсякалі сучча, абкорвалі бяровенні, распілоўвалі на патрэбную даўжыню і складвалі ў штабелі, перакладаючы папярэчынамі, каб між асобнымі радамі гуляў вецер. Наступнай зімой бяровёны тралявалі да млына, а потым абчэсвалі на бэлькі ці распілоўвалі на дошкі і брусы.

Так мінаў тыдзень за тыднем, у Крабатавым жыцці нічога не мянялася. Але тое, што адбывалася навокал, наводзіла на пэўныя думкі. Перш за ўсё дзівіла тое, што сюды ніхто ніколі не прыходзіў малоць зерне. Чаму сяляне з ваколіц абыходзяць млын стараною? Зерне тым часам дзень пры дні засыпалася ў кашы, жорнавыя паставы круціліся, пераціраючы авёс, ячмень ды грэчку.

Няўжо мука і вотруб'е, якія ўдзень з жалабкоў перацякалі ў мяхі, за ноч зноў ператвараліся ў зерне? Як на Крабата, то цалкам магчыма.

У пачатку сакавіка надвор'е змянілася. Паваяў заходні вечер і зацягнуў неба шэрымі хмарами.

— Пойдзе снег, — прабурчаў Кіта, — касцямі чую.

І сапраўды: неўзабаве з неба паляцелі тоўстыя мокрыя шматкі снегу, потым дзе-нідзе пачало накрапваць, снег паціху перайшоў у дождж, які затым паваліў сцяной.

— Ведаеш, Кіту, — не сцярпеў Андруш, — завядзі сабе квакшу. А то ніякай веры тваім касцям...

Надвор'е было — гнюсней не пажадаеш! Бура хвастала залевай, ад талага снегу і лёду млынавы ставок пагрозліва набрыняў. Даводзілася выходзіць пад самы лівень, перакрываць шлюз і падпіраць яго слупамі.

Ці вытрымае грэбля паводку?

«Калі так і далей пойдзе — праз тры дні патонем мы разам з млыном», — думаў Крабат.

Але вечарам шостага дня дождж спыніўся, заслона з хмар разарвалася, і чорны, набухлы сырасцю лес на некалькі імгненняў зазіхацеў у промнях вечаровага сонца.

Наступнай ноччу Крабату прысніўся вусцішны сон: на млыне ўсчаўся пажар. Хлопцы паўскоквалі з сеннікоў і затупалі па сходах. Сам жа Крабат застаўся ляжаць як калода на сваім тапчане, не здольны паварушыцца.

Вось затрашчалі ахопленыя полымем бэльнікі, вось іскры шуганулі яму ў твар — і хлопчык з крыкам прахапіўся з лежака.

Крабат працёр вочы, пазяхнуў і агледзеўся. Раптам унутры ўсё пахаладзела. Ён не паверыў сваім вачам. Дзе ўсе хлопцы?

На тапчанах нікога не было. Падавалася, што іх кінулі наспех: на сенніках валяліся на хаду адкінутыя коўдры і скамечаныя прасціны. На падлозе — нечая куртка, трохі далей — шапка, шалік і папруга. Усё гэта выразна бачна ў водблісках мільгатлівага чырвонага святла, якое ішло са слыхавога акенца...

Няўжо млын сапраўды ў агні?

Сон як рукой зняло, Крабат кінуўся да акна і расчыніў яго. Высунуўся вонкі і ўбачыў: на падворку перад млыном стаяў цяжка наладаваны воз з напярэтым, пачарнелым ад дажджу навесам. У воз запрэжана шасцёрка чорных як крумкач коней. На козлах хтосьці — у плашчы з настаўленым каўняром і ў капелюшы, нацягнутым на самы лоб, — таксама чорны як ноч. Толькі пеўневае пяро на яго капелюшы зырчэла ярка-чырвоным. Яно, не раўнуючы як полымя, палала на ветры: то выгіналася хвосткім агністым языком, то зноў ападала, быццам вось-вось згасне. Яго ззяння хапала, каб ахутаць увесь падворак дрогкім святлом.

Між млыном і крытым возам насіліся млынарчукі. Закідвалі мяхі на плечы, зносілі іх у млынарню і падбегам вярталіся па новыя. Усё адбывалася ў поўнай цішыні і ў гарачкавай спешцы. Ні гаманы, ні лаянкі, толькі чуваць, як сапуць хлопцы, а фурман іншы раз як хвастане бізуном па-над іх галовамі — аж вецер шугае, — а хлопцы тады ўвіхацца ўдвая шпарчэй.

Нават Майстар дбайна працаваў. Майстар, які на млыне павек нічога не зробіць, палец аб палец не ўдарыць, гэтай ноччу насіў мяхі, як і ўсе. Прычым надрываўся нібы за вялікія грошы.

Толькі раз ён адлучыўся на кароткае імгненне і знік у цемры, але не для таго, каб перавесці дух, як меркаваў

Крабат. Майстар пабег да става і, адцягнуўшы падпоры, адчыніў шлюз.

Вада з шумам рынула ў раўчук, адкуль забурліла панеслася прама ў латак. Млынавое кола рыпнула і зрушыла; мінула колькі імгненняў, пакуль яно набрала ходу і бадзёра закруцілася. Вось з глухім шоргатам мусілі запусціцца жорнавыя паставы, але запрацаваў толькі адзін — прычым з нейкім дзіўным гукам, не чутым дагэтуль хлопчыкам. Гэтыя стукат і грукат ішлі нібыта з дальняга кута млынарні, потым да іх далучыўся агідны віск, які паціху перарос у пранізлівае, нясцерпнае для слыху скавытанне.

Крабат згадаў мёртвы пастаў, і па яго спіне прабеглі мурашкі.

Тым часам праца на падвор'і не стаяла. Разгрузіўшы воз, хлопцы крыху адпачнулі, але зусім нядоўга, і цяганіна завялася зноў, але гэтым разам мяхі пераносілі з млына на воз. Што б у іх ні было раней — цяпер змесціва цягалі назад змеленым.

Крабату захацелася падлічыць мяхі, але яго змарыў сон. З першымі пеўнямі ён прачнуўся ад грукату вазавых колаў. Хлопчык паспеў убачыць, як незнаёмец, ляснуўшы бізуном, рушыў паўз поплаў да лесу. Але дзіва — у роснай траве за цяжка наладаваным возам не заставалася аніякага следу.

Праз хвіліну шлюз перакрылі, і млынавое кола спынілася. Крабат прашмыгнуў назад на свой тапчан і накрыўся коўдрай з галавой. Зморанья, змучанья млынарчुकі хістаючыся падняліся па сходах. Яны моўчкі паклаліся на сеннікі, толькі Кіта прабубніў нешта пра маладзік — каб яго тройчы ліха! — і пякельную бойню.

Раніцай Крабат быў такі стомлены, што ледзь адарваў галаву ад сенніка. Галава гудзела, увесь час нудзіла. За сняданкам ён паглядаў на хлопцаў: заспаня і змардаваня, яны панура глыталі кашу. Нават Андрушу было не да жартаў: хмурна ўтаропіўшыся ў міску, ён не падаваў голасу.

Пасля сняданку Тонда адвёў Крабата ўбок.

— У цябе была дрэнная ноч?

— Гэта як паглядзець, — адказаў Крабат. — Мне ж не трэба было гарбаціцца, я толькі глядзеў. Але вы?.. Чаму не пабудзілі мяне, калі прыехаў той... з пеўневым пяром? Што вы ад мяне хаваеце? На млыне дзеецца столькі ўсяго, а мне ні пра што нельга ведаць. Але ж я не сляпы і не глухі... Дый не ляснуты на ўсю галаву!

— Ніхто так не думае, — перарваў яго Тонда.

— Думаеце! — закрычаў Крабат. — Што вы ў жмуркі са мной гуляеце? Можа, хопіць ужо?

— На ўсё — свой час, — спакойна прамовіў Тонда. — Неўзабаве ты ўсё даведаешся: і пра Майстра, і пра млын. Дзень і час прыспеюць раней, чым думаеш. А пакуль — пацярпі!

АГЫЛІ, НА ЖЭРДКУ!

Надвячоркам Вялікай пятніцы над Козелевымі багнамі вісеў бяклы разбухлы месяц. Хлопцы паселі ў чалядні, а стомлены Крабат ляжаў на тапчане і марыў пра сон. Нават сёння, у свята, ім давялося працаваць. Як добра, што ўрэшце настаў вечар і можна адпачыць...

Раптам яго паклікалі па імені, як тады ў сне, у кузні ля Пятровага гаю, але цяпер хрыплы голас, які даносіўся з ніадкуль, быў яму знаёмы.

Хлопчык сеў і прыслухаўся.

— Крабаце! — гукнуў голас у другі раз.

Хлопчык схапіўся за вопратку.

Калі ён апануўся, Майстраў голас пачуўся ў трэці раз.

Спехам Крабат памкнуўся да выхаду, знайшоў навобмацак дзверы і адчыніў. Святло ішло знізу, з калідора даляталі галасы і грукат драўляных чаравікаў. Хлопчыка ахапіў неспакой, ён завагаўся, стаіў подых. Але потым узяў сябе ў рукі і, пераскокваючы тры прыступкі за раз, збег уніз.

У канцы калідора стаялі адзінаццаць вучняў. Дзверы ў чорную камору былі расчыненыя, Майстар сядзеў за сталом. Як і тады, калі Крабат сюды прыйшоў, перад Майстрам ляжала тая ж тоўстая кніга ў скураной вокладцы.

Чэрап з запаленай чырвонай свечкай таксама быў на месцы. Толькі сёння Майстраў твар быў не такі спалатнелы — хоць нешта з часам змянілася.

— Падыдзі, Крабат!

Хлопчык выйшаў наперад, да парога чорнай каморы. Куды дзелася стома? У галаве больш не гудзела, і сэрца ўжо не калацілася.

Майстар змерыў яго позіркам, а потым узняў левую руку і павярнуўся да вучняў, якія стаялі ў калідоры.

— Агылі, на жэрдку!

З карканнем і лапатаннем крылаў міма Крабата ў чорную камору праляцелі адзінаццаць крумкачоў. Хлопчык азірнуўся: млынарчукоў ззаду не было. Крумкачы паселі на жэрдку ў дальнім левым куце пакоя і ўтаропілі ў Крабата свае позіркі.

Майстар падняўся, яго цень упаў на хлопчыка.

— Ужо тры месяцы, як ты на млыне, Крабаце, — сказаў ён. — Ты вытрымаў выпрабавальны тэрмін, адгэтуль ты ўжо не просты вучань, адгэтуль ты — *мой* вучань.

Ён наблізіўся да Крабата і крануў левай рукой яго левае плячо. Крабата да касцей пранізала дрыготкай. Ён адчуў, што змяншаецца: яго цела сцягвалася, пакрываючыся крумкачовым пер’ем, самі сабой выраслі дзюба і кіпцюры. І вось ён сядзіць на парозе ля ног Майстра, баючыся ўзняць позірк.

Млынар нейкі час яго разглядаў, потым пляснуў у далоні і крыкнуў:

— Агылі!

Крабат — крумкач Крабат — паслухмяна распасцёр крылы і ўзняўся ў паветра. Нязграбна махаючы крыламі, ён пераляцеў камору, пакружыў над сталом, чырка-

нуў пёрамі кнігу і чэрап. Затым сеў да іншых крумкачоў і моцна ўчапіўся кіпцюрамі ў жэрдку.

— Ведай жа, Крабаце: ты ў Школе чорнае магіі, — патлумачыў Майстар. — Тут не вучаць ні чытаць, ні пісаць, ні лічыць. Тут вучаць найвышэйшаму з Мастацтваў. У мяне на стале кніга на ланцугу — гэта Карактар, або «Молат ведаў». Бачыш, у яе старонкі чорныя, а літары белыя. У ёй усе заклёны свету. Толькі я адзін магу іх прачытаць, бо я — Майстар. А вам — табе і астатнім вучням — чытаць яе забаронена. Зарубі сабе на носе! Нават не думай мяне падмануць — дабром для цябе не скончыцца! Ты мяне зразумеў, Крабаце?

— Зразумеў, — пракрэкаў хлопчык і здзівіўся, што можа размаўляць — хоць і хрыпла, але выразна і без якога-небудзь напружання.

Да Крабата раней даходзілі чуткі пра Школы чорнае магіі. Казалі, што найбольш іх у Лужыцы. Аднак ён заўжды думаў, што гэта жахалкі, якія звычайна апавядаюць за прадзівам ці кудзеляй. Цяпер жа ён сам трапіў у такую школу, хоць яна і выглядала як звычайны млын. Але тутэйшы люд, пэўна ж, шаптаўся, што на гэтым млыне не так усё чыста, як можа падацца. Іначай чаму тады ўсе абміналі Козелевы багны?

У хлопчыка не засталося часу ўсё як след абдумаць. Майстар зноў сеў за стол і пачаў чытаць урывак з Карактара: паволі, напеўным голасам, мерна гайдаючы скамянелай спінай уперад і назад, уперад і назад:

— Гэта мастацтва адным махам асушыць студню, каб не засталося ні кроплі вады. Перш за ўсё высушы на печы чатыры бярозавыя калочкі, кожны ў тры з паловай пядзі даўжынёй і з вялікі палец таўшчынёй, ніжні канец

кожнага калочка падчашы з трох бакоў і завастры; потым ноччу, паміж дванаццатай і першай гадзінамі, ага-радзі імі студню — забі ў зямлю за сем крокаў ад цэнтра студні, па аднаму на кожны кірунак свету, пачынаючы з поўначы і заканчваючы захадам; і апошняе: рабі ўсё моўчкі, потым тройчы абыдзі студню і паўтарай, што тут напісана...

Пасля Майстар прачытаў заклён: чараду незразумелых слоў, мілагучных, але з нейкім цёмным водгаласам, які прадвясчаў бяду і доўга яшчэ стаяў увушшу, нават калі пасля кароткай паўзы Майстар заводзіў з самага пачатку:

— Гэта мастацтва адным махам асушыць студню...

Агулам ён тройчы прачытаў урывак і чароўныя словы, штора-аднолькава манатонна, гайдаючыся ўперад і назад усім тулавам. Пасля трэцяга прачытання ён загарнуў кнігу. Пэўны час прасядзеў моўчкі, потым павярнуўся да крумкачоў.

— Я навучыў вас, — сказаў ён ужо сваім звычайным голасам, — яшчэ адной мудрасці Таемнага мастацтва. А зараз паслухаем, ці ўсё вы запамнілі. Вось ты — пачынай! — ён ткнуў пальцам на аднаго з крумкачоў і загадаў паўтарыць тэкст з заклёнам.

— Гэта мастацтва... адным махам асушыць студню... каб не засталася ні кропелькі вады...

Млынар паказваў то на аднаго крумкача, то на іншага і пытаў урок. Нікога з дванаццаці ён па імені не назваў, але па манеры гаварыць Крабат здолеў адрозніць хлопцаў адзін ад аднаго. Тонда і крумкачом прамаўляў спакойна і паслядоўна, Кіта — з непрыхаванай незадаволенасцю ў голасе, Андруш лепятаў дзюбай гэтаксама спрытна, як языком, а Юрэку паўтарэнне далася цяжка,

ён часта збіваўся. Карацей кажучы, неўзабаве Крабат пазнаў усіх у гэтай чарадзе.

— Гэта мастацтва адным махам асушыць студню...

Словы заклёну з «Молата ведаў» зноў і зноў паўтараліся: то без запінкі, то нерашуча — у пяты, дзявяты, адзінаццаты раз.

— А зараз ты! — павярнуўся Майстар да хлопчыка.

Крабат задрыжэў і заікаючыся прамармытаў:

— Гэта мастацтва... мастацтва... адным махам асушыць...

Тут ён запнуўся і замоўк. Пры ўсім жаданні ён не мог згадаць, што ішло далей. Зараз яго пакараюць?

Але Майстар спакойна сказаў:

— Наступным разам, Крабаце, болей увагі звяртай на словы, а не на галасы. Акрамя таго, ты мусіш ведаць: вучыцца ў гэтай школе нікога сілком не прымушаюць. Запомніш, што я чытаю з Карактара, будзе табе карысць. Іначый ты толькі сабе нашкодзіш. Падумай пра гэта.

З тымі словамі Майстар скончыў урок, дзверы расчыніліся, і крумкачы вылецелі ў калідор. Там яны зноў прынялі чалавечы выгляд. Крабат таксама, хоць і не ведаў, хто і як яму дапамог. Падымаючыся за хлопцамі на гарышча, ён падумаў, што ўсё гэта надзвычай блытаны сон.